

Key words: *enlightenment activity, Enlightenment, higher medical and pharmaceutical education, a medical scientist, a naturalist, Kharkiv University, public lectures, periodic congresses, public education, scientific society.*

УДК 37.013.43Онацький(477.52)(09)

А. М. Никифоров

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

СВОЄРІДНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО

У статті розглядається своєрідність педагогічно-просвітницької діяльності Никанора Онацького в змісті краєзнавчої педагогіки. Основна увага приділена автором умовам формування світоглядної позиції педагога-художника; розглянуті основні віхи його життєвого шляху для визначення соціально-політичних умов, особливостей родинного виховання, навчання у визначних художників, спілкування з видатними особистостями, що дали змогу реалізуватися як діячеві освіти і культури Слобожанщини і крізь призму сформованої цілісної системи поглядів, нести культуру та національні освітні ідеї до народу через такі види діяльності, як: педагогічну; художньо-творчу; громадську; публіцистичну; краєзнавчу.

Ключові слова: *Никанор Онацький, педагогічно-просвітницька діяльність, художник-педагог, громадський діяч, краєзнавець.*

Постановка проблеми. Історія України кінця ХІХ-го – першої половини ХХ сторіччя зповнена бурхливими суспільно-політичними подіями та змінами в усіх сферах суспільного життя. Це революція, громадянська війна, ліквідація неграмотності, переслідування прогресивної української інтелігенції. Саме в таких непростих умовах відбувалося становлення світоглядної позиції видатного українського педагога-художника, просвітителя, одного з найяскравіших представників української інтелігенції того часу на Слобідській Україні. Його ім'я довгий час замовчувалось, лише після реабілітації у [1956](#) році стало можливим дослідження життєвого шляху митця. Саме тому актуальності набуває аналіз творчого та життєвого шляху педагога, краєзнавця, художника, громадського діяча, поета, просвітителя Никанора Онацького, який зробив вагомий внесок у розвиток освіти та культури Слобожанщини, але в минулі десятиліття його здобутки несправедливо замовчувалися.

Аналіз актуальних досліджень. У періодичній, публіцистичній та історико-педагогічній літературі внесок Н. Онацького в розвиток національної культури та мистецтва був високо оцінений науковцями та громадськими діячами. Серед них Г. Петров, В. Граб, Б. Ткаченко – перші дослідники життя та творчості Н. Онацького; пізніше до них приєдналися – В. Звагельський, Г. Ареф'єва, Н. Юрченко, М. Манько, В. Скакун. В останні десятиліття інтерес до особистості Онацького помітно зростає, з'явилася ціла низка статей у періодичних виданнях – Н. Ісипчук, Ю. Лесіної, П. Мудрик, А. Грінки, М. Петренко, Г. Хвостенко, В. Суркова тощо. «Сьогодні все більше даних маємо про життя та діяльність відомого

художника, літератора, педагога, організатора й першого директора Сумського історико-художнього музею Никанора Харитоновича Онацького», – пише науковець В. Звагельський у статті «Нове про Никанора Онацького» [2, 9]. Так, у дослідженні життєвого шляху та творчої спадщини Онацького-художника простежуються значні зрушення, але творча спадщина Онацького-просвітника в контексті краєзнавчої педагогіки, ще не вивчена й не систематизована. Таким чином, цілісного та всебічного аналізу педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Н. Онацького, його вкладу в розвиток української освіти та культури до цього часу не здійснено.

Метою нашого дослідження виступає аналіз умов формування світогляду Никанора Онацького як просвітителя, носія та пропагандиста освітніх національних ідей українського народу.

Методи дослідження. У дослідженні використовувалися такі методи: теоретичний та історико-логічний аналіз архівних матеріалів та друкованих джерел з досліджуваної проблеми; персоналістично-біографічний, що застосовувався для аналізу життєвого та творчого шляху Н. Онацького; хронологічно-системний, у часовій послідовності; феноменологічний підхід, що допоміг розглянути постать Н. Онацького незаангажовано, без упередженості.

Виклад основного матеріалу. Майже все життя Н. Онацького пов'язане із Сумщиною, лише трагічний кінець спіткав його на Полтавській землі.

Народився Никанор Харитонович Онацький 8 грудня 1874 року на хуторі Хоменки Гадяцького повіту (нині Липоводолинський район Сумської області) в селянській багатодітній сім'ї [4, 4]. У нього було два брати та дві сестри. Дитячі роки пролетіли серед безмежних степів і полів, серед народних пісень та вишивок, мати Тетяна Іванівна гарно співала й вишивала. Родинне виховання, обстановка в сім'ї вплинули на формування національної самосвідомості та на національне спрямування педагогічно-просвітницької діяльності.

Рано помер батько. Втрата батька болісно відбилася на долі шістнадцятирічного Никанора, довелося мандрувати в пошуках заробітку. Лише захоплення малюванням полегшувало його горе. «Де тільки не носила доля: і в одеських портах вантажником, і на сухогрузах, і по таврійських економіях»... [7, 291]. Саме тоді розпочався досвід спілкування з різними людьми, людьми різних соціальних верств, що зустрічалися на життєвому шляху. З огляду на його непросте становище, не важко здогадатися, що юнак відчував любов і співчуття до простих людей, він добре розумів їх турботи, переймався їх проблемами і, ще тоді бачив необхідність подолання неграмотності, щоб дати можливість простим людям здобувати освіту, на що в подальшому житті Никанор Харитонович не шкодував ні сил, ні здоров'я. Роки поневіряння загартували

Н. Онацького й укріпили в ньому дух патріотизму та нестримне бажання вчитись, малювати. «А як на грошенята було розживеться – накупить фарб і малює: все хлібні копи та вітряки в соняшниках малював. Хмарки рожеві, сонечко сходить, а соняхи йому кланяються», – згадує вдова Никанора Харитоновича Надія Василівна [7, 291].

Ті соняхи привели Н. Онацького в Москву, де в 1999 році спробував навчатись у Московському Строганівському училищі технічного малювання, але, не закінчивши його, повернувся в Україну і вступив до Одеського Художнього училища [4, 4]. Період навчання Н. Онацького в художніх закладах описали науковці сумського художнього музею на основі опрацьованих ними архівних матеріалів. З відкриттям архівів КДБ на початку 1990 років, вивченням «Справи Онацького» в архівах Полтави та завдяки родинному архіву Онацьких, який передала в музей дочка Никанора Харитоновича Наталія Никанорівна, наукові працівники музею змогли ознайомитися з документами та прослідкувати хронологію його життя й діяльності. Результати дослідження побачили світ на сторінках брошури, опублікованої до 130-річчя від дня народження митця у 2005 році, виданої спільними зусиллями Управління культури Сумської облдержадміністрації та Сумського обласного художнього музею, під назвою «Никанор Харитонович Онацький (1875–1937 рр.)» та, попутно, цим же виданням відзначили 85-річчя обласного художнього музею (автори тексту Г. В. Ареф'єва та Н. С. Юрченко) [4, 1–24]. У цій коротенькій брошурі стисло подані основні віхи життя, творчості та громадсько-просвітницької діяльності педагога-художника.

На сторінках цієї коротенької книги автори вперше оприлюднили кілька важливих, без перебільшення можна сказати «доленосних» документів, як-то: диплом Никанора Онацького про закінчення Одеського художнього училища (1905); Свідоцтво Імператорської Академії Художеств (1905); Свідоцтво про звільнення з громади козаків для подальшого навчання (1905) та кілька фото [4, 5]. Ця публікація 2005 року є черговим нагадуванням науковцям про те, що різнопланова діяльність Никанора Харитоновича потребує ретельного вивчення, дослідження та аналізу.

Після закінчення училища в 1905 році митець вирішує продовжити навчання, для цього бере своєрідний дозвіл-звільнення з громади козаків «Увольнительное свидетельство» – для поступлення его в Петербургскую Императорскую Академию художеств» [4, 5]. У Петербурзі його прийняли на навчання у вище художнє училище при Імператорській Академії Художеств.

Але не судилося здобути академічну освіту. Політичні події, осторонь яких не зміг залишатися молодий Никанор, затягли його у вир революційних рухів, що, як з'ясувалося згодом, і стало причиною трагедії його життя. Захоплення прогресивними ідеями часу привело юнака до лав радикально налаштованої молоді, у гурток, де вивчалася заборонена

література, велися небезпечні розмови про народ, про високе покликання працювати й жити для народу. У Новітній історії Полтавщини сказано: «У роки революції активно співпрацював із [українськими есерами](#)...» [1, 301]. Саме в Петербурзі Н. Онацький став членом нелегального українського гуртка, головною метою якого, як він сам стверджував, було проведення культурної роботи й підтримання постійного зв'язку з Україною. Це були чесні думки й добрі почуття, що спрямовувалися до народу. Ці умови суттєво вплинули на формування суспільно-політичних поглядів Никанора Онацького. Таке «членство» незабаром стало причиною переслідування властей, що поклато край навчанню й, одночасно, привело до початку плідної роботи на педагогічній ниві.

В архіві Сумського обласного художнього музею зберігається свідотство Академії Художеств, видане учневі Никанору Онацькому в тому, що він направляє у відрядження по Росії для художніх робіт з натури; і Академія звертається з проханням до державних і громадських закладів не чинити перешкод Онацькому в його художній практиці [4, 5]. Так розпочалася педагогічна діяльність. І розпочалася вона в Лебедині, де Никанор Харитонович працював учителем малювання та живопису з 1905 до 1913 року. Цей період описаний Б.Ткаченком у документальному нарисі «Погром», що опублікований у 2010 році [7]. Тут же автор пише про існування в Лебедині, так званого, «Шевченківського гуртка», натхненником та організатором якого був і Никанор Харитонович Онацький [7, 302]. У цей же період Н. Онацький відвідує могилу Т. Шевченка в Каневі.

У зв'язку з цим, слід наголосити, що все свідоме життя Н. Онацького, його багатогранна громадсько-освітня й педагогічна діяльність були пов'язані з образом великого поета України, революціонера-демократа Т. Шевченка. У ранній юності, пройнявшись почуттям глибокої поваги й безмежної любові до Т. Шевченка, Н. Онацький проніс його крізь усе життя, що певним чином, теж позначилися на формуванні свідомості педагога-художника.

Про великі досягнення Онацького-педагога в методиці викладання образотворчого мистецтва свідчать Почесний відгук і Посвідчення про його одержання Никанором Харитоновичем у 1913 році. Серед 38 гімназій із різних регіонів України та Росії, що брали участь у регіональній виставці в Харкові, почесний відгук одержала тільки одна – Лебединська чоловіча гімназія [4, 6].

Після такого успіху Никанора Харитоновича запросили в Суми викладати мистецькі дисципліни в освітніх закладах міста.

У 1914 році Н. Онацький організує першу Сумську художню виставку, на якій експонувалося близько двохсот творів живопису та графіки, із них більше п'ятдесяти власних робіт. Експонентами виставки були художники з Москви, Казані, Петербурга, Катеринослава, Катеринбурга, Сум [4, 7].

Афіша й обкладинка каталогу першої виставки, до речі, розроблена самим Н. Онацьким і зберігається в архівах Сумського обласного музею.

Після революційних подій 1917 року освітні заклади міста було реорганізовано. З цього часу Н. Онацький стає викладачем у школі червоних старшин, у педагогічному технікумі, у залізничній №1 загальноосвітній трудовій школах. На сумський період педагогічної роботи Н. Онацького припадає діяльність його у справі національного відродження, яку взяла в свої руки «Просвіта». Науковець Б.Ткаченко записав спогади вдови Никанора Харитоновича Надії Василівни про той час: «Квартира Сумської «Просвіти» містилася в будинку Бережного (це неподалік від квартири Онацького) на Покровському майдані («Червона площа»). Активну участь у її діяльності брали: сестра Олександра Олеся – вчителька Марія Кандиба (Голубєва), директори шкіл Михайло Акімов та Іван Мілованов, директор театру Шовкун-Дунайський, Василь Обозний, рахівник Олександр Козацький. А ще, сама Надія Василівна Онацька та поет Василь Олешко. Очолював «Просвіту» В. Покровський. У своєму статуті сумські просвітяни записали: «Наша ціль – просвітницька робота серед темного нашого найменшого брата, знайомити люд український з його історією, літературою, музикою...» [7, 322]. Невтомною громадсько-просвітницькою діяльністю Никанор Онацький пробуджував національні почуття українців, національну свідомість, гордість і гідність, глибокий патріотизм, громадську позицію, готовність продовжувати традиції предків.

У березні 1920 року при округовій Наросвіті було організовано секцію образотворчих мистецтв на чолі з Н. Онацьким. Повітовий виконком затвердив вироблений ним проект організації музею та призначив Никанора Харитоновича на посаду директора майбутнього музею [4, 8]. Відтоді почалося широке й систематичне збирання творів мистецтв на колишніх панських маєтках, будинках, державних установах, громадських організаціях тощо. Н. Онацький постійно дбав про збагачення та збереження фондів музею. Як засновник музею Никанор Харитонович Онацький назавжди залишиться в історії української культури.

Серед народу відчутно посилювався потяг до культури і, незважаючи на зайнятість викладацькою роботою та музейною справою, у 1928 році він організовує в Сумах художню студію при Сумському історико-краєзнавчому музеї. Існувала студія на громадських засадах. Загальне керівництво й викладання вів Никанор Харитонович, допомагав йому художник Іван Крапівін. З 1929 року Н. Онацький – член «Асоціації художників Червоної України».

Бурхливі події кінця XIX-го – початку XX століття бентежать свідогляд Н. Онацького, соціально-політичні умови, безперечно, мали значний вплив на формування свідомості митця. Величезне значення у становленні світоглядної позиції мали події на Слобожанщині 1905 року.

Науковець-історик М. Яременко в монографії «Сумщина пореформена» пише: «Рубіж XIX–XX ст. – це час радикальних суспільно-політичних зрушень на Сумщині, значною мірою зумовлених революційними подіями 1905–1907 років...» [8, 316]. Никанор Харитонович теж проводить дослідження цих подій, і на основі зібраних ним же свідчень недавньої історії, пише розвідку «Селянський революційний рух на Сумщині в 1905 р.», яка була надрукована у збірці статей і спогадів до 25-річчя революції [5, 37–45]. Його погляди вивчаються істориками Н. Подолякою та Д. Кудіновим. Зокрема Д. Кудінов, аналізуючи збірку, відзначає серед дописувачів Н. Онацького, «...який у своїй статті, на основі багатого фактичного матеріалу, встановив причини селянського руху, класифікував і хронологічно систематизував виступи селян Лебединського, Сумського й Охтирського повітів» [3, 83–84].

Як показує наше дослідження, така особистість, як Никанор Онацький не міг залишатись осторонь бурхливого життя на Слобожанщині, але, попри всю зайнятість громадського діяча, він ні на рік не полишав викладання у школі. Педагогічною діяльністю Никанор Харитонович займався наполегливо та серйозно, бо вважав цю працю своїм патріотичним обов'язком. У той час, коли багато вчителів бачило шлях до щасливого майбутнього лише через зміну зовнішніх обставин, Н. Онацький вважав, що, передусім, слід самовдосконалитися, проїнятися національною ідеєю та пронести її крізь життя.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Відтак, педагогічна та просвітницька діяльність Никанора Харитоновича Онацького проходила в умовах боротьби за українську просвіту, за національне відродження, за вдосконалення української культури та освіти на тлі складних соціально-політичних змін.

Таким чином, умови формування власної системи світогляду Никанора Онацького дали змогу йому реалізуватися у творчому плані повною мірою. І, як результат, уже крізь призму сформованої цілісної системи поглядів, нести культуру та національні освітні ідеї до народу через такі види діяльності, як: педагогічну; художньо-творчу; громадську; публіцистичну; краєзнавчу.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в подальшому вивченні творчої спадщини й педагогічно-просвітницької діяльності Никанора Харитоновича Онацького, оскільки проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусько О. А. Новітня історія Полтавщини (I половина XX ст.) / О. А. Білоусько, Є. П. Єрмак, В. Я. Ревежук. – К., 2006. – С. 301–303.
2. Звагельський В. Нове про Никанора Онацького. 65 років тому було відкрито унікальний історичний об'єкт / В. Звагельський // Уик-енд. – 1994. – 21–27 окт. (№ 42). – С. 9.

3. Кудінов Д. Сумська селянська республіка у вітчизняній та зарубіжній історіографії / Д. Кудінов // Часопис української історії. – К., 2011. – Вип. 21. – С. 82–90.
4. Никанор Харитонович Онацький (1875–1937): до 130-річчя від дня народження / Г. В. Ареф'єва, Н. С. Юрченко. – Суми : Університетська книга, 2005. – 24 с.
5. Онацький Н. Селянський революційний рух на Сумщині в 1905 р. : збірник наукових статей / Н. Онацький. – Суми : Плуг і молот, 1930. – С. 37–45.
6. Реабілітовані історією. Сумська область. Книга перша ; за ред. Рубанова О. В., Гончарова О. І., Маміна Б. І., Самойлікової Г. П. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. – 756 с.
7. Ткаченко Б. Погром. Документальний нарис / Б. Ткаченко. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2010. – 372 с.
8. Яременко М. Сумщина пореформлена (1861–1916) / М. Яременко. – Харків : Торнадо, 2002. – 367 с.

РЕЗЮМЕ

Никифоров А. М. Своеобразие педагогико-просветительской деятельности Никанора Онацкого.

В статье рассматривается своеобразие педагогически-просветительской деятельности Никанора Онацкого в содержании краеведческой педагогики. Основное внимание уделено автором условиям формирования мировоззренческой позиции педагога-художника; рассмотрены основные вехи его жизненного пути для определения социально-политических условий, особенностей семейного воспитания, общения с выдающимися личностями, которые позволили реализоваться как деятелю образования и культуры Слобожанщины и сквозь призму сложившейся целостной системы взглядов, нести культуру и национальные образовательные идеи народу через такие виды деятельности, как: педагогическую; художественно-творческую; общественную; публицистическую; краеведческую.

Ключевые слова: Никанор Онацкий, педагогически-просветительская деятельность, художник-педагог, общественный деятель, краевед.

SUMMARY

Nikiforov A. Pecularity of the pedagogical and enlightenment activity of Nicanor Onatsky.

The article deals with the originality educational and outreach of Nicanor Onatsky in the sense of local history pedagogy. The purpose of the study is to determine the conditions of the formation of a teacher-artist's outlook as an educator, carrier and propagandist of educational national ideas of Ukrainian people. The research is conducted by the analysis of the scientific sources and archival documents. The result of the study is to determine the basic conditions for the formation of an artist's ideology: the radical social and political changes in Sumy region. Practical significance of the study is to explore the life path of the artist who made a great contribution to the development of Ukrainian pedagogy.

So, pedagogical and educational activity of N. Onatsky took place in the struggle for Ukrainian lumen, national revival for improving Ukrainian culture and education in the difficult social and political changes.

As it is shown in our study, such a personality as Nicanor Onatsky could not stand aside Slobozhanshchyna turbulent life, but in spite of all-time social activist, he did not abandon a year teaching at the school. Nicanor Onatsky is engaged in teaching persistently and seriously considered this work to their patriotic duty. At a time when many teachers saw the path to a happy future only through the changes in external conditions, Nicanor Onatsky believed that, above all, it should be perfected, filled with national ideas and carry it through life.

We've come to the conclusion that therefore, pedagogical and educational activity of Nicanor Kharytonovych Onatsky held in the struggle for Ukrainian lumen, for national revival for improving Ukrainian culture and education in the difficult social and political change.

Thus, the conditions of the system of own worldview of Nicanor Onatsky allowed realizing him the ideas in a creative plan. And as a result, an integrated system of beliefs in order to carry culture and national ideas to people through activity such as educational, artistic, creative, social, journalistic, local history has been formed.

The prospect of further research we see in the further study of the creative heritage and educational and outreach of Nicanor Kharytonovych Onatsky's activity, because our study does not cover all aspects of the described problems.

Key words: *Nicanor Onatsky, pedagogical and enlightenment activity, a teacher-artist, a local specialist, a public figure.*